

ББК ТЗ(4УКР55)62-298

ДИТЯЧА БЕЗПРИТУЛЬНІСТЬ І БЕЗДОГЛЯДНІСТЬ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ—НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ

А. В. Гедьо, Ю. Р. Остр роушко

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто законодавчу діяльність Російської імперії щодо дитячої безпритульності та бездоглядності у другій половині ХVІІІ—на початку ХІХ ст. щодо Зазначено, що система інституцій опіки над дітьми в Російській імперії формувалася поступово та була сегментарною, не маючи єдиного відомчого підпорядкування. Лише з другої половини ХVІІІ ст. законодавство про дітей, які залишилися без піклування батьків, почало системно складатися, були закладені визначальні принципи політики щодо нужденних, що діяли до 1918 р.

Ключові слова: опіка, благодійність, дитячі притулки, законодавство.

Соціальна турбота про підростаюче покоління є показником не лише економічного добробуту держави, але й рівня морального здоров'я суспільства. Дитяча безпритульність та бездоглядність породжує тяжкі соціальні наслідки та девіації в поведінці. Врахування історичного досвіду та уроків минулого, критичне їхнє осмислення дають можливість для оптимізації політики соціального захисту дитинства і на загальнодержавному, і на місцевому рівнях. У зв'язку з цим актуальним є досвід законодавчого регулювання зазначеного явища в імперський період.

Система інституцій опіки над дітьми в Російській імперії формувалася поступово та була сегментарною, не маючи єдиного відомчого підпорядкування. У дореформений період виникли прикази громадського піклування (1775), Відомство установ імператриці Марії (1797), адміністрування яких знаходилося в системі державних органів. Однак самі благодійні заклади створювалися та фінансувалися за рахунок приватних пожертвувань. Історія боротьби з дитячою безпритульністю і без доглядністю фактично розпочинається з приходом до влади імператриці Катерини ІІ. Саме з цього моменту законодавство про дітей, які залишилися без піклування батьків, почало системно складатися, були закладені визначальні принципи політики щодо нужденних, що діяли до 1918 р. (коли були скасовані інституції допомоги нужденним). Тому є доцільним розглянути законодавчу діяльність Російської імперії у боротьбі з явищем безпритульності та бездоглядності з початку правління Катерини ІІ, прослідкувавши їх еволюцію до початку ХІХ ст.

Сутність питання опіки в означений період розглянуто в роботах російських дослідників В. Беякова, Л. Жукової, О. Кривоносова, А. Каменського, П. Нещеретного, О. Костіної та українських науковців: Ф. Ступака, О. Друганової, Н. Сейко та ін. [1]. Проблема дитячої безпритульності в зазначених роботах має переважно описовий характер. Особливо це стосується історіографії імперського періоду. Радянський період демонструє стирання поняття «доброчинність» і забуття активної меценатської участі у справах опіки. Лише початок 90-х рр. ХХ ст. ілюструє звернення в дослідженнях до приватних закладів опіки. В цей період дослідникам вдалося надати проблемі доброчинності нового звучання, змістити акценти з вагомості державного внеску у розвиток доброчинності. Зрештою, сучасний етап історіографічної спадщини демонструє все ширше опрацювання різних аспектів доброчинності, враховуючи регіональні особливості, досвід благочинних установ різного типу, роль окремих діячів у справах опіки.

Метою даної розвідки є аналіз законодавчих актів Російської імперії, що розкривають сутність боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в імперії у другій половині XVIII–на початку XIX ст.

Джерельною базою дослідження є опубліковані законодавчі акти Російської імперії зазначеного періоду, які містяться в «*Полном собрании законов Российской империи*». Для дослідника воно є універсальним джерелом, в якому найповніше представлено закони Російської держави початку XVIII–початку XX ст. Воно включає в себе всі публікації узаконень, як офіційних, так і неофіційних видань, оскільки засновувався цей кодифікаційний корпус для контролю і збереження оригінальних текстів законодавчих документів. Від інших видань ПСЗ різниться повнотою, стрункою, історично пов'язаною системою розміщення та текстовою адекватністю, яка досягнута звіркою опублікованих узаконень з їх оригіналами. Відбір їх здійснювався з використанням досить значного масиву документального матеріалу. За основу бралися юридичні законодавчі пам'ятки, які доповнювалися судовими рішеннями, інструктивними розпорядженнями, правилами, які для укладачів видання були важливими. Цей цілісний, історично сформований комплекс джерел, на наш погляд, дозволяє досягнути основні аспекти урядової політики Росії щодо боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в імперії у другій половині XVIII – на початку XIX ст.

Принцип розміщення узаконень в усіх виданнях ПСЗ строго хронологічний. Слід зазначити, що датою закону вважається час його затвердження верховною владою – імператором, а не дата його публікації. Кожний законодавчий акт має номер, дату, назву й заголовок, який відображав суть документу.

За часів правління Катерини II система опіки була суттєво змінена. За наказами імператриці відкривалися виховні будинки та притулки, головне призначення яких полягало в тому, щоб захистити дитину від біди, а потім віддати у родину «добропорядну». Дуалізм цієї ситуації (максимум державного адміністрування при мінімумі державного фінансування) визначив специфіку російського законодавства про піклування сиріт, серцевиною якого стала регламентація правовідносин між благодійником і якоюсь юридичною особою, яка прийняла пожертвування і взяла на себе обов'язок виконання зобов'язань щодо витрачання коштів у відповідності з волею благодійника.

Ініціатором створення нової системи виховання був І. І. Бецький. У 1763 р. він представив Катерині II план шкільної реформи, який імператриця затвердила спеціальним маніфестом. Згідно з ним створювалася система закритих установ для виховання та професійної підготовки дітей і підлітків. Протягом перших дванадцяти років свого царювання (до 1775 р.), імператрицею було видано низку указів, що стосувалися піклування: про заснування «общим подаянием» виховних будинків для підкидьків у Москві (1764) та Петербурзі (1770) [2], Училища для хлопчиків (крім вихідців із кріпаків) при Академії мистецтв, Комерційного училища в Москві, а також Інституту шляхетних дівчат при Воскресенському (Смольному) монастирі з відділенням для дівчат із міщан [3]. Однак, ці розпорядження не були пов'язані єдиним планом.

Виховний будинок для «приносных» дітей і госпіталь для бідних проділь у Москві очолювала Опікунська рада, що складалася з шістьох осіб. Окрім неї, існували посади двох головних наглядачів. Головний наглядач – одружений чоловік, який мав досвід у вихованні дітей. Головна наглядачка – жінка віком від 35 до 40 років, яка «имеет главное смотрение за всем женским полом во всем доме, также за бельем и за платьем детским... Она же главное надзирание имеет за воспитанием младенцев обоого пола от 6 до 7 лет» [4].

При виховному будинку повинна була діяти церква. Дяки та священники брали участь у навчанні дітей. Щодня до шести годин відводилося «для чтения книг» дітям молодшого віку. Старших навчали основам письма та арифметики. Крім цього, у

виховному будинку працювали «казначей или эконом, доктор, лекарь, словесные учителя, священники, повивальные бабки, кормилицы и няньки» [5]. Основними вимогами для персоналу були: знання своєї справи та добропорядність [6].

До виховного будинку приносили немовлят, знайдених на вулиці. «По принесении» дитини обов'язково фіксувалися: 1) день і час народження (якщо відомо), стать дитини; 2) все, що відомо про дитину тому, хто її приніс, 3) одяг; 4) за наявності – «природные знаки и пятна». Нехрещених дітей обов'язково хрестили, після чого на дитину одягали хрестик. Новоприбулих оглядав лікар. Дітей до двох років годували грудним молоком. У жінки-годувальниці могло перебувати під опікою не більше двох дітей. До трирічного віку «оба пола могли вместе жить, а между тем за всякую легкую работу приниматься». А вже з семирічного віку дітей поділяли за статтю і поступово привчали до легких видів роботи [7]. З 7 до 11 років щодня дітей навчали Закону Божому по одній годині на день. Трудова діяльність для хлопчиків полягала у садових роботах, «ввязании чулок и колпаков», а дівчаток – у прядінні, в'язанні, плетенні стрічок, мережив. По досягненні 14–15 років діти виховного будинку повинні були «приобрести мастерство в ведении хозяйственных дел» [8]. Хлопчакам надавалася можливість продовжувати працювати в майстернях при цьому закладі. Навіть після одруження хлопці могли ще три роки проживати в виховному будинку.

Випускникам виховного будинку видавалася допомога у розмірі 25 руб. «первому для обзавоживания, другой на приданое» [9].

Працівникам виховного будинку надавалися пільги: звільнення від сплати державних податків, підтримка в судових процесах і заборона переведення до податного стану. Виховний будинок отримував щомісяця «добровільні подання», володів власною печаткою, самостійно вирішував питання внутрішнього розпорядку. Крім цього, виховний будинок мав особливий привілей: на його користь перераховувався «специальный налог на ввозимые в страну игральные карты» [10]. У 1772 р. при ньому було утворено «три казны – сохранныя, ссудная и вдовья» [11]. При Катерині II робилися спроби організованої допомоги вдовам з малолітніми дітьми, які не мали засобів до існування. Засновувалася спеціальна Овдовіла скарбниця, з тим, щоб чоловіки відкладали капітали для забезпечення існування сім'ї у разі своєї смерті [12]. Проте заклик не знайшов відгуку з боку чоловіків і скарбниця залишилася порожньою.

Відразу після заснування виховного будинку при ньому було створено «родовспомогательное отделение» – секретно-пологовий госпіталь. Оскільки в більшості випадків новонароджені були байстрюками, то породіллям надавалося право не називати свого імені. Дозволялося навіть народжувати в масці. Всі обставини пологів зберігалися в таємниці. Ніхто, крім повитухи, не мав права входити до палати породіллі. На думку І. І. Бецкого, виховні будинки повинні були зіграти величезну роль в оновленні російського суспільства, багато проблем якого коренилося в негативному впливі неосвіченого і звиклого до забобонів старшого покоління [13].

У 60–70-ті рр. XVIII ст. імператриця разом із І. І. Бецким здійснила спробу створити систему закритих станових навчальних закладів. В основі їх влаштування була думка про пріоритет виховання над освітою. За планом І. Бецкого у Москві та Петербурзі були відкриті Виховні будинки, Смольний інститут шляхетних дівчат, Комерційне училище в Москві, реорганізовані Кадетські корпуси. Погляди І. Бецкого мали прогресивний для свого часу характер, передбачаючи гуманне виховання дітей, розвиток у них природного таланту, заборону тілесних покарань, організацію жіночої освіти [14].

По досягненню 12 років і закінченню навчання за програмою парафіяльних училищ, усі сироти розподілялися приказом громадської опіки відповідно свого походження і статі, а деякі з них за здібностями і нахилами. А саме: хлопчики – в гімназії пансіонерами, у фельдшерські школи, школи садівництва, шовківництва,

виноробства і землеробства, «до благодійників», до купців, підприємців, художників, ремісників, у друкарні; дівчатка – у виховні заклади, приватні пансіони, до майстрів, у навчальні заклади «повивального мистецтва», до різних осіб.

Безпритульних дітей можна було передавати не в дитячі будинки, а в окремі родини. «Инструкция Свободной Губернии Губернатору с Губернскою и Провинциальными Канцеляриями» від 6 липня 1765 р. дозволяла брати на виховання дітей тим, хто мав для цього можливості. Родини утримували усиновлених дітей до досягнення ними 20-річного віку, отримуючи від держави гроші «на еду и платье». Якщо дитину навчали ремеслу, то можливість отримувати на неї кошти могла збільшитися до досягнення 30-ти років [15]. Як бачимо, на рівні законодавства відбувалося заохочування населення до встановлення опіки над безпритульними з метою зменшення даної категорії дітей і заохочення їх до ремісничої справи.

Слідуючи обраному Катериною II політичному спрямуванню – «показать силу империи и удовлетворить национальное чувство; (...) проявить блеск власти, упрочить положение ее носительницы и согласить враждующие общественные интересы» [16], новим законодавчим актом від 7 листопада 1775 р., який отримав назву «Установи для управління губерніями Російської імперії», створювалися особливі адміністративні органи – прикази громадського піклування. Зазначалися проведення важливих практичних заходів щодо створення системи державної опіки, пов'язане з адміністративною реформою 1775 р. Відтепер у кожній самокерованій території Росії відкривалися особливі адміністративні органи – прикази громадської опіки та піклування, до обов'язків яких входило створення народних шкіл, сирітських будинків, лікарень, богаділень, будинків для невиліковно хворих, будинків для божевільних, робітних. Складовою частиною реформи стало заснування спеціальних губернських приказів громадської опіки. Поряд з дворянськими (для опікування вдовами та сиротами дворянського походження) та міськими (сирітські суди для опікування вдовами та сиротами купецького, міщанського й ремісничого станів) інституціями допомоги, прикази громадської опіки стали першими державними установами з соціальними функціями.

Ці установи займалися організацією притулку тих, хто залишився без засобів до існування, а також займалися вирішенням питань розподілу майна між членами родини, що залишилися без годувальника [17].

Приказам громадської опіки доручалося «попечение и надзирание о установлении и прочном основании:

- 1) народных школ;
- 2) *установление и надзирание сиротских домов для призрения и воспитания сирот мужескаго и женскаго пола, оставшихся после родителей без пропитания (виділено авт.);*
- 3) *установление и надзирание гошпиталей или больниц для излечения больных;*
- 4) *установление и надзирание богаделен для мужескаго и женскаго пола убогих, увечных и престарелых, кои пропитания не имеют;*
- 5) *установление и надзирание особого дома для неизлечимых больных, кои пропитания не имеют;*
- 6) *установление и надзирание дома для сумасшедших;*
- 7) *установление и надзирание работных домов для обоого пола;*
- 8) *установление и надзирание смиренных домов для обоого же пола людей» [18].*

У функціонуванні приказів громадської опіки існували свої особливості. По-перше, самі прикази були переведені на самофінансування, кожному було одноразово виділено по 15 тис. руб. із дозволом «умножить сумму раздачею онной из процентов и принятием подаяний» [19].

Крім того, прикази отримали право приймати приватні пожертвування, а міста, селища та приватні особи могли влаштовувати «общепользные мероприятия» (благодійні бали, спектаклі, концерти тощо) для збору коштів на користь незаможних [20]. Крім цього, поряд із державною субсидією, було вирішено відраховувати на користь Приказів громадської опіки штрафні кошти з купців і міщан. «Установа про губернії» поклала початок організації громадського піклування, яка зберігалася в Російській імперії до введення земських установ, а в неземських губерніях проіснувала до встановлення радянської влади. Тут не зайве згадати слова О. О. Кізеветтера, що «устойчивость екатерининских административных учреждений свидетельствует о том, что они были возведены на прочном социальном фундаменте и если не всеми, то по крайней мере некоторыми своими сторонами соответствовали условиям текущего исторического момента» [21].

В Україні прикази громадської опіки першими відкрились у 1781 р. в Київській, Харківській і Чернігівській губерніях. У 1784 р. – в Катеринославській губернії, у 1796 р. прикази відкриваються у Волинській та Подільській губерніях, у 1802 р. – в Полтавській та Херсонській, наступного року – в Таврійській губернії (1803) [22].

У березні 1786 р. імператриці надійшло донесення сенатора Ярославського та Генерал-губернатора Вологодського О. П. Мельгунова з проханням дозволити відкрити в Ярославлі Будинок для піклування та виховання сиріт. О. Мельгуновим було надано короткий звіт про можливий устрій Будинку, склад працівників, напрямки роботи. Зазначалося, що капітал, наданий піклувальниками, вже становив 30 тис. руб., у якості приміщення виділено кам'яну будівлю, вартість якої становила 18 тис. руб. [23].

Важливою складовою законодавчої діяльності імператриці Катерини II була опіка за дворянськими дітьми. Вже у 1775 р. спеціальний орган – Дворянська опіка – займався справами, що стосувалися питань, коли безбаченками залишалися дворянські діти, описував майно, яке залишалося після померлого дворянина і віддавав його дітям. Якщо дитина дворянина за певних обставин залишалася без майна, її обов'язково призначали на службу до Її імператорської величності. Орган Дворянської опіки був підзвітним повітовому суду та збирався на наради тричі на рік [24].

У січні 1778 р. указом імператриці до функцій Дворянської опіки було передано право призначати опікунів над дворянськими дітьми за згодою і вибором останніх. Даний закон був підтверджений у 1784 р. указом Сенату «О обязанности Дворянских Опек и определенных от них опекунов сохранять при генеральном межевании пользу малолетних в принадлежащих им имениях» [25]. А вже наступного 1785 р. самим сиротам з чотирнадцятирічного віку дозволялося самим обирати собі опікуна чи піклувальника. Для цього вони зверталися до Дворянської Опіки чи Сирітського суду. А з 17-річного віку дворянським дітям дозволялося самостійно розпоряджатися власним майном, але продавати чи закладати його вони могли лише з 21 року [26]. Закон не поширювався на неповнолітніх дворянських дітей. У зв'язку з розповсюдженими випадками продажу майна дітей їх піклувальниками, сенатським указом від 11 березня 1793 р. заборонялося піклувальникам продавати й закладати маєтки малолітніх без дозволу Сенату [27].

За часів правління Катерини II система допомоги була реорганізована та адаптована до умов життя. Заможні люди вважали за честь вкладати кошти в богоугодні заклади, богадільні, притулки, виховні будинки. Меценатство всіляко заохочувалося різними відзнаками, медалями, а самі філантропи користувалися великим авторитетом у суспільстві.

Зовсім іншої спрямованості набула політика Павла I, яка мала суперечливий характер. Він рішуче реформував усю систему місцевого управління. Були скасовані міські думи, закриті прикази громадської опіки і управи «благочиния». Навіть

посилання на її законодавство, всупереч практиці, що існувала протягом усього століття, не супроводжувалася згадкою «вечнодостоинной памяти императрицы».

Ступивши на престол Павло I видав указ: «Как по воле нашей Ея Императорское Величество любезнейшая супруга из человеколюбия срочного ей и желая споспешествовать общему добру приемлет на себя главное начальство над воспитательными домами в обоих престольных городах наших учрежденных со всеми принадлежащими к ним заведениями; то вследствие сего и повелеваем попечителям оных относиться в чем надлежит к Ея Величеству!» [28]. У 1797 р. Павло I передав управління благодійними установами імператриці Марії Федорівні, яка протягом десятиліть реорганізувала всю систему громадського піклування. За її керівництва вдалося знизити дитячу смертність через обмеження прийому немовлят і передачу їх на виховання в нову родину.

Інша тенденція проявилася в обмеженні станового самоврядування і його поглинанні бюрократичним апаратом, фактичного скасування найважливіших положень Жалуваної грамоти дворянству про свободу від обов'язкової державної служби і тілесних покарань, у введенні зборів з дворянських маєтків на утримання судово-адміністративних установ. Уже з 1796 р. було рішуче покладено край практиці запису до полків дворянських дітей з дитячого віку, поширеного за часів царювання Катерини II. Це стало поштовхом до значного обмеження можливостей дворянських дітей самостійно розпоряджатися майном в разі смерті батьків. Складнішою стала і процедура вступу у права спадкоємців для дітей дворян. Прикладом цього може стати справа, що стосувалася передачі спадкоємиці прав на володіння заводом батька. Неповнолітня донька покійного власника заводу Пелагея Очкіна не отримала права повного володіння заводом, що перейшов їй у спадок від батька. Після досягнення повноліття суд визнав за дівчиною право на володіння однією частиною заводу. Друга частина, що належала дядьку прапорщику Баташеву, мала бути відшкодованою в розмірі її вартості [29].

Лише 12 лютого 1801 р. іменним указом імператора «О дозволеніи законным наследникам выкупать из Опекунского Совета просроченные имения, назначенные по истечении шестимесячного срока к продаже с публичного торга» подібну процедуру отримання спадку було чітко прописано: в разі несплати за майно родичами дитини у визначений законом шестимісячний термін, будинок і вся власність переходили у користування Опікунської ради [30]. Якщо з'являлися родичі дітей, то лише сплативши усі борги, вони мали право повернути користування майном або «вернуть пользование домом при продаже его с публичного торга» [31].

В результаті проведеної реформи міського самоврядування та реорганізації органів управління на місцях 13 вересня 1798 р. указом Сенату «О подчинении Дворянских Опек и Сиротских Судов Палатам» відбулася передача Дворянських опік і Сирітських судів Палатам суду та «Расправы Гражданской Департамент» [32]. Раніше існуючі Верхні земські суди і губернські магістрати, яким були підзвітні Дворянська опіка та Сирітські суди, припинили своє існування.

В цей час розширились напрямки роботи Виховного будинку в Москві відомого під назвою Імператорський будинок. Згідно з дослідженнями професора В. Ю. Альбицького, в одній з будівель московського Імператорського виховного будинку у 1799 р. була організована Окружна лікарня «для служителей и воспитуемых» з пологовим госпіталем і відділенням для хворих дітей. На думку автора, це був перший педіатричний стаціонар у Росії [33].

Порівнюючи із загальним напрямком соціального реформування, сфера опіки й піклувальництва не зазнала радикальних змін. Наприкінці свого правління Павло I видав кілька законів, які ставили під контроль опікунів і дозволяли сиротам захистити

себе. У січні 1801 р. законом «О порядке подачи жалоб на опекунов и Сиротские Суды, и о доставлении отчетов в Палаты Суда и Расправы об имениях в опеке состоящих» передбачалося забезпечити розгляд скарг щодо недбалого поводження з усиновленими дітьми [34].

У столиці сирітські заклади перебували у відомстві міських правлінь. Прохання про розправу надавали до Палати судів і Розправи. Указом Сенату від 13 січня 1801 р. «О порядке подачи жалоб на опекунов и Сиротские Суды, и о доставлении отчетов в Палаты Суда Расправы об имениях в опеке состоящих» передбачалося:

«1) О состоящих в опеках имениях в случае неудовольствия на опекунов и сиротские суды, просить на опекунов по Дворянским имениям, а по купеческим и мещанским – в Сиротские Суды, а по неудовольствию приносить жалобы в следствие Именного Его Императорского Величества указа в Палату Суда;

2) Палатам Суда и Расправам иметь иметь за Опеками и Сиротскими Судами наблюдение, дабы везде польза в управлении тех имений и интерес сохранены были согласно с узаконениями» [35].

Для сиріт військових відкривалися спеціальні училища.

Регламентация діяльності приказів громадського піклування стала відправною точкою для правового регулювання приватних пожертвувань, які стали основним ресурсом філантропії.

У результаті на початок ХІХ ст. у відомство приказів громадського піклування входило кілька благодійних установ, створених на кошти місцевих жителів: Пансіон для бідних дворянських дітей у Калузі (заснований у 1793 р. на пожертвування дворян), пансіони для дворянських дітей у Вологді (1784) та Костромі (1797). Виникли також «богоугодные заведения», заклади «по особенным грамотам и привилегиям» поза системою приказів – частина з них з 1797 р. увійшла до складу Відомства установ імператриці Марії Федорівни [36]. Різкий поворот у внутрішній політиці Російської держави визначався непослідовністю проведення реформ, що не увінчалось успіхом. Павлові І забракло часу здійснити комплексні заходи у справах опіки. Направивши свою діяльність на докорінні зміни у внутрішній політиці, він так і не зміг зламати попереднього устрою. Кінець ХVІІІ ст. ознаменувався розширенням мережі сирітських будинків, появою органів опікунського типу. Однак новий уряд тільки приймав за взірць досвід своїх попередників, а вів справи за власним баченням і власною програмою. І, якщо в руслі соціально-економічних перетворень «катерининська епоха» являє собою завершальний етап раніше розпочатих реформ, то питання подолання дитячої безпритульності переходить на новий етап і набуває нового заломлення.

Дослідження законодавчих актів періоду правління Катерини ІІ дають підставу стверджувати, що імператриця розпочала новий етап у подоланні розповсюджених явищ «безпритульність і бездоглядність». Їй належала ініціатива у заохоченні як відомих піклувальників, так і простого населення до зменшення кількості безпритульних дітей. Натомість, Павло І, розпочавши своє правління заявою про потребу «миру для Росії», не домогся «миру внутрішнього» для держави. Система громадської опіки залишалася розгалуженою й багатофункціональною. Розпочаті саме Павлом І соціальні перетворення не були повними й завершеними. Вони лише заклали підґрунтя для подальшого вдосконалення сфери опіки, які імператору так і не вдалося втілити у життя.

Таким чином, у зазначений період поступово утворювалася розгалужена мережа громадських благодійних організацій і установ. Саме філантропічна діяльність протистояла зростанню безпритульності, підвищувала освітній і культурний рівень місцевого населення. У Російській імперії було закладено підвалини досить збалансованої й ефективної системи громадського піклування.

Серед подальших перспектив вивчення зазначеної проблематики на сучасному етапі нагальними потребами є подальший пошук архівних матеріалів, створення каталогу законодавчих актів та актових матеріалів з проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності в імперський період, а також аналіз їх реалізації на місцевому рівні, зокрема на півдні України.

РЕЗЮМЕ

В статті проведено історико-джерельний аналіз законодавчих актів Російської імперії по проблемам дитячої безпритульності та безнадзорності со второй половины XVIII – до начала XIX в. Научные разработки в этой сфере позволяют обогатить знания по развитию институтов общественного призрения в указанный период, выявить исходный потенциал законодательных актов, дополнить картину общегосударственной истории филантропии. Именно приход к власти Екатерины II положил начало масштабному реформированию сферы благотворительности, что ярко демонстрируют законодательные источники. Анализ данного комплекса источников иллюстрирует меры государственной политики в сфере опеки над беспризорными и безнадзорными детьми. Показана динамика государственной поддержки детских учреждений, постепенный переход инициативы финансовой поддержки со стороны государства к отдельным филантропам. Именно филантропическая деятельность противостояла росту беспризорности, повышала образовательный и культурный уровень местного населения. В указанный период в Российской империи были заложены основы достаточно сбалансированной и эффективной системы общественного призрения, которая контролировалась императором, Министерством внутренних дел и отражала их политику на местном уровне. Авторами отмечено, что со второй половины XVIII века законодательство о беспризорных и безнадзорных детях начало формироваться, были заложены определяющие принципы политики в отношении нуждающихся. Предложенный анализ законодательного корпуса материалов выступает не только ценным историческим источником в сфере опеки, но и интересным примером государственнической политики, уроком с точки зрения избегания тиражирования ранее допущенных ошибок.

Ключевые слова: опека, благотворительность, детские приюты, законодательство.

SUMMARY

This article contains the historiographic analysis of legislative acts of the Russian Empire on the problems of child homelessness and neglect since the second half of the eighteenth till the beginning of the nineteenth century. Scientific research in this sphere helps to enrich the knowledge about the development of public charity institutions during this period, to identify the potential source of legislative acts, to complete the picture of the national history of philanthropy. It is the advent to power of Catherine II that initiated large-scale reforms of the charity sphere, which demonstrate the legislative sources clearly. The analysis of the given complex of sources illustrates the approaches of public policy in the sphere of custody of homeless and neglected children. The dynamics of state support for child welfare institutions, a gradual transition of the initiatives of financial support from the state to individual philanthropists were shown. It was the philanthropy that opposed the growth of homelessness, increased the educational and cultural level of the local population. In the mentioned period of the Russian Empire there were laid the foundations of rather balanced and efficient system of public charity that was controlled by the Emperor, the Ministry of Internal Affairs and reflected their policy at the local level. The authors noted that the legislation as for homeless and neglected children has begun to form since the second half of the eighteenth century, the defining principles of policy in the sphere of the destitute were

laid. The following analysis of the legislative body of material acts not only as a valuable historical source in the sphere of custody, but also as an interesting example of statist policy, a lesson in the meaning of avoidance of replication of previous mistakes.

Keywords: care, charity, children's shelters, law.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Беляков В. В. Сиротские детские учреждения в России. Исторический очерк / В. В. Беляков. – М., 1993. – 343 с.; Жукова Л. По заветам Марфы и Марии. (Благотворительность в XVIII – начале XX века) / Л. Жукова // Родина. – 1996. – № 3; Каменский А. Б. Сословная политика Екатерины II // Вопросы истории. – 1995. – № 3; Костина Е. Ю. История социальной работы / Е. Ю. Костина – Владивосток, 2003. – 109 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.univer5.ru/sotsialnaya-rabota/istoriya-sotsialnoy-raboty-191/Page-50.html>; Кривонос А. Н. Исторический опыт борьбы с беспризорностью / А. Н. Кривонос // Государство и право. – 2007. – № 7. – С. 91–96; Нещеретный П. И. Исторические корни и традиции развития благотворительности в России / П. И. Нещеретный. – М., 2003. – 422 с.; Ступак Ф. Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): дис ... д-ра іст. наук / Ф. Я. Ступак. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 434 с.; Друганова О. М. Розвиток приватної ініціативи в освіті України (кінець XVIII–початок XX ст.): Авт. дис. ... докт. пед. наук: Спец. 13.00.01 / О. М. Друганова. – Харків, 2009. – 45 с.; Сейко Н. А. Добродійність у сфері освіти України (XIX–поч. XX ст.): Київський учбовий округ / Н. А. Сейко. – Житомир, 2006. – 448 с.
2. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XVI. – № 11908 – С. 344.
3. Майков П. М. Иван Иванович Бецкой. Опыт его биографии. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://elib.gnpbu.ru/text/maykov_ivan-ivanovich-betskoj_1904/go,764;fs,1.
4. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XVI. – № 11908 – С. 353.
5. Там само.
6. Пятковский А. П. Санкт-Петербургский воспитательный дом под управлением И. И. Бецкого. (Историческое исследование по архивным источникам) / А. П. Пятковский // Русская старина. – 1875. – Т. 12. – № 1. – С. 147.
7. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XVI. № 11908. – С. 355.
8. Там само. – С. 359.
9. Там само. – С. 358–359.
10. Там само. – С. 359.
11. Корнетов Г. Б. История педагогики: монография / Г. Б. Корнетов. – М., 2013. – С. 180.
12. Костина Е. Ю. История социальной работы. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.univer5.ru/sotsialnaya-rabota/istoriya-sotsialnoy-raboty-191/Page-50.html>.
13. Пятковский А. П. Санкт-Петербургский воспитательный дом под управлением И. И. Бецкого. (Историческое исследование по архивным источникам) / А. П. Пятковский // Русская старина. – 1875. – Т. 12. – № 2. – С. 359–380.
14. Ступак Ф. Я. Вказ. праця. – С. 143.
15. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XVII. – № 12430 (Ч. 6). – С. 183.
16. Ключевский В. О. Курс русской истории / В. О. Ключевский: В 9-ти тт. – Т.5. – М., 1989. – С. 59.
17. Нещеретный П. И. Исторические корни и традиции развития благотворительности в России / П. И. Нещеретный. – М, 2003. – С. 278.
18. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XX. – № 14392 (Гл. XVI). – С.247–251.
19. Там само. – С. 249.

20. Нещеретный П. И. Вказ. праця. – С. 366.
21. Кизеветтер А. А. Местное самоуправление в России IX-XIX ст.: Историч. очерк. / А. А. Кизеветтер. – 2-е изд. – Пг., 1917. – С. 91.
22. Ступак Ф.Я. Вказ. праця. – С. 127.
23. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XXII. – № 16344. – С. 547.
24. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XX. – № 14392 (Гл. XVI). – С. 547
25. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XXII. № 16003 – С. 154
26. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XXII. – № 16300. – С. 502.
27. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XXIII. – № 17107. – С. 408.
28. Костина Е. Ю. История социальной работы. [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://www.univer5.ru/sotsialnaya-rabota/istoriya-sotsialnoy-raboty-191/Page50.html>.
29. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XXV. – № 18667. – С. 385.
30. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XXVI. – № 19761. – С. 539.
31. Там само. – С. 540.
32. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XXV. – № 18669. – С. 385.
33. Баранов А. А. От Императорского Московского воспитательного дома до Научного центра здоровья детей Российской академии медицинских наук / А. А. Баранов, В. Ю. Альбицкий, С.Р. Долгова и др. – М., 2008. – С. 32.
34. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XXVI. – № 19741. – С. 518.
35. Там само. – С. 520.
36. О общественном призрении в России. – СПб., 1818. – С. 60, 64.

Надійшла до редакції 13.11.2014 р.

ББК 63.216

МЕТРИЧНІ КНИГИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЕМОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ЧАСТИНА ТРЕТЯ «ПРО ПОМЕРЛИХ»

О. В. Кригіна

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто відомості метричних книг представників різних віросповідань Донбасу. Проаналізовано відомості третьої частини метрик «про померлих» для відтворення демографічної інформації. Для дослідження залучалися матеріали з колекції метричних книг Державного архіву Донецької області. Визначено найбільш загрозливі захворювання, а також встановлено причини та співвідношення дитячої й загальної смертності серед населення.

Ключові слова: метричні книги, демографічні показники, смертність, захворювання.

Сьогодні досить розвинутим напрямом історичної науки є вивчення регіональної історії із залученням до наукового обігу первинних джерел ХІХ–початку ХХ ст. З-поміж них не останнє місце належить церковним актам реєстрації громадянського стану – метричним книгам. Метрики, як джерело із величезним інформативним потенціалом, усе більше привертають увагу дослідників. Потужний заряд інформації, що її містять